

УДК 351:336.2.02.658.114

ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ МОДЕЛІ КОМПЛЕКСНОГО ІНСТИТУЦІЙНОГО МЕХАНІЗМУ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦЬКОГО СЕРЕДОВИЩА

Купалов Р.О.

аспірант Харківського регіонального інституту НАДУ при Президентові України

Annotation

The article summarizes the results of author's studies of scientific basis for the formation the conceptual model of the complex institutional mechanism for state regulation of the business environment in the context of globalization. Enhancing competition and competitiveness among the participants of the business environment are set as a contemporary point of reference for the improvement the mechanisms of governmental regulation in Ukraine. Author has served systematic outlook on the national economy in terms of the formation mechanisms of state regulation of the business environment. Components of the complex institutional mechanism of state regulation in the context of globalization are structured.

Анотація

У статті узагальнено результати авторських обґрунтувань наукового базису для формування концептуальної моделі комплексного інституційного механізму державного регулювання розвитку підприємницького середовища за умов глобалізації. У якості сучасної точки відліку для удосконалення механізмів державного регулювання обрано посилення конкурентності і конкурентності серед учасників бізнес-середовища. Подано системне представлення національної економіки з точки зору формування механізмів державного регулювання розвитку підприємницького середовища. Структуровано складові комплексного інституційного механізму державного регулювання розвитку підприємницького середовища в умовах глобалізації.

Ключові слова

Комплексний інституційний механізм, регулювання підприємницького середовища, концептуальна модель механізму, системне представлення економіки, функціональні механізми регулювання.

I. Вступ

Розуміння процесів глобалізації, що відбуваються у світовій економіці, важливо для визначення стратегії модернізації України. Найважливіша риса економіки ХХІ ст. – це її ярусний характер. Завдання кожної країни – піднятися на найвищий ярус,

оскільки у вертикальному виробничому ланцюжку додана вартість тим менше, чим нижче поверх. Безумовно чинником цього є розбудова та організація функціонування ефективних державних механізмів на базі інститутів з пристосуванням до неминучих процесів глобалізації. Вибір саме інституційного підходу і розгляду комплексного інституційного механізму зумовлений тим, що він здатний пояснити сучасний стан і перспективи розвитку галузей "...з позицій взаємодії базових економічних мотивів підприємців, нормативно-правового регулювання й організаційних вимог та форм ведення бізнесу" [2, с. 126].

Сучасними дослідниками проблематики моделювання механізмів державного управління соціально-економічних систем за умов змістовних трансформацій у системі державного регулювання під впливом глобалізації є: О. Амосов, В. Бакуменко, Г. Губерна, А. Дегтяр, О. Кілієвич, А. Мерзляк, О. Мордвінов, Г. Одинцов, О. Пасхавер, І. Сараєв, О. Суходоля, Т. Сьомкін, Ю. Чернецький та ін. Фундаментальні проблеми вдосконалення інституційних засад функціонування комплексних механізмів державного управління вивчали такі українські вчені, як: В. Бодров, О. Власюк, О. Довгальова, Я. Жаліло, О. Іваницька, О. Коротич, М. Латинін, С. Майстро, А. Новікова, Н. Оленцевич та ін.

II. Постановка завдання

Метою статті є обґрунтування взаємопов'язаних структурних елементів концептуальної моделі комплексного інституційного механізму державного регулювання розвитку підприємницького середовища.

III. Результати

Конструювання елементів концептуальної моделі комплексного інституційного механізму (далі – КІМ) відбувається на найвищому, третьому рівні суспільного управління – метауправлінні, тобто управлінні системою управління. Метаінформація, що циркулює на цьому рівні (в рамках цієї концептуальної моделі), відображає вже інформацію управління соціально-економічними процесами, а не безпосередньо самі ці процеси. Саме її аналіз дає змогу зрозуміти механізми внутрішньої взаємодії інформаційних структур

Держава та регіони

системи управління, що, у свою чергу, пов'язані із вихідними структурами соціально-економічної системи країни. Останні відтворюються в метайнформації, але опосередковано, в суттєво перетвореному вигляді. Методологічно на етапі своєї розробки модель має передбачати три такі класичні стадії:

1) дослідження існуючих підходів до розробки КМ КІМ, аналіз і уточнення його функціонального призначення;

2) формулювання принципів роботи й уточнення властивостей КМ і майбутнього механізму;

3) визначення компонентного складу і структури КМ комплексного інституційного механізму. Відповідно до цих стадій надалі буде обґрунтовуватися КМ КІМ.

Щодо узагальненого і концептуального представлення першого кроку, то варто зазначити таке. Як відомо, наприкінці 1970-х рр. були виявлені обмеження ринкової системи (необхідність створення ідеальної конкуренції, забезпечення повної інформованості учасників ринкової системи про характеристики товарів та умови їх обміну, індивідуальної власності всіх активів ринкової системи). При цьому індивідуальне володіння всіма активами в поєднанні з досконалою конкуренцією означає, що всі витрати виробництва та споживання розподіляються між

виробниками і споживачами, безпосередньо залученими в процес ринкових економічних обмінів.

Для кращого задоволення запитів і можливих претензій мають існувати ринкові конкурентні умови. Тільки в цих умовах можливе найкраще вирішення проблеми розподілу обмежених ресурсів при обмеженому залученні держави. Багато ж сучасних проблем із конкурентоспроможністю українських підприємств (особливо на глобальних ринках) пов'язані із відвертим державним протекціонізмом конкретних корпоративних інтересів, особливо – щодо отримання доступу до ресурсів, які знаходяться у спільній власності (природні блага). Зважаючи на складність і багатогранність цієї проблеми, перспективи її вирішення у найближчому майбутньому не проглядаються, тим більше, що вона органічно пов'язана з політичним лобізмом і необхідністю нового оцінювання різних складових наявного економічного потенціалу. Отже, у багатьох випадках загальна логіка сучасного стану механізмів регулювання практичних державно-корпоративних взаємодій у бізнес-середовищі може бути представлена у вигляді створеної нами схеми (рис. 1) у розрізі трьох – правової, державно-управлінської, економічної – сфер.

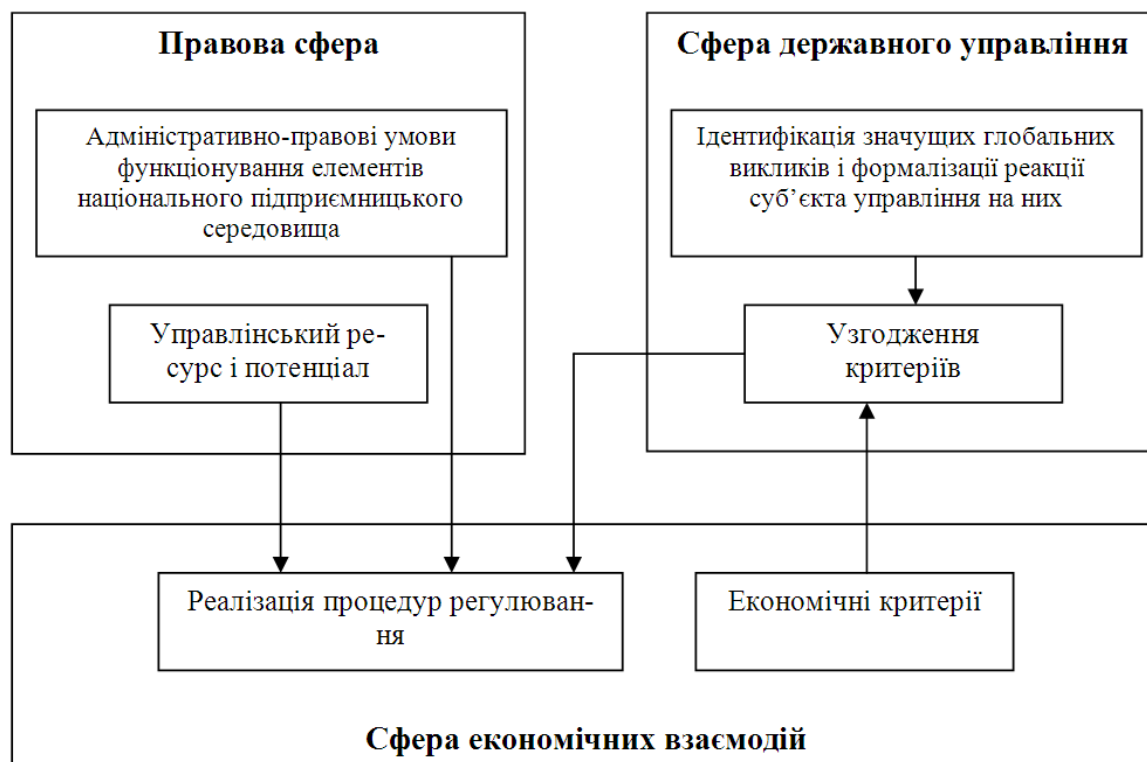

Рис. 1. Взаємодія різних сфер національної системи при реалізації процедур регулювання взаємодій підприємницького середовища в умовах глобалізації

Фінансово-економічна криза 2008–2010 рр. викрила деякі обмеження, що закладені в існуючу концептуальну схему, а саме:

а) основним управлінським ресурсом є адміністративно-правовий;

б) процедура вироблення державно-управлінських рішень та відсутність проактивної ідентифікації значущих глобальних викликів у державно-управлінській сфері, яка зараз переважно ґрунтується на елемен-

тах підсистеми управління національною економікою, у тому числі з частковим урахуванням регіональних політик.

Розвитком наведеної схеми є альтернативна концептуальна модель організації процесів регулювання взаємодій у національній економічній системі, наведена на рис. 2.

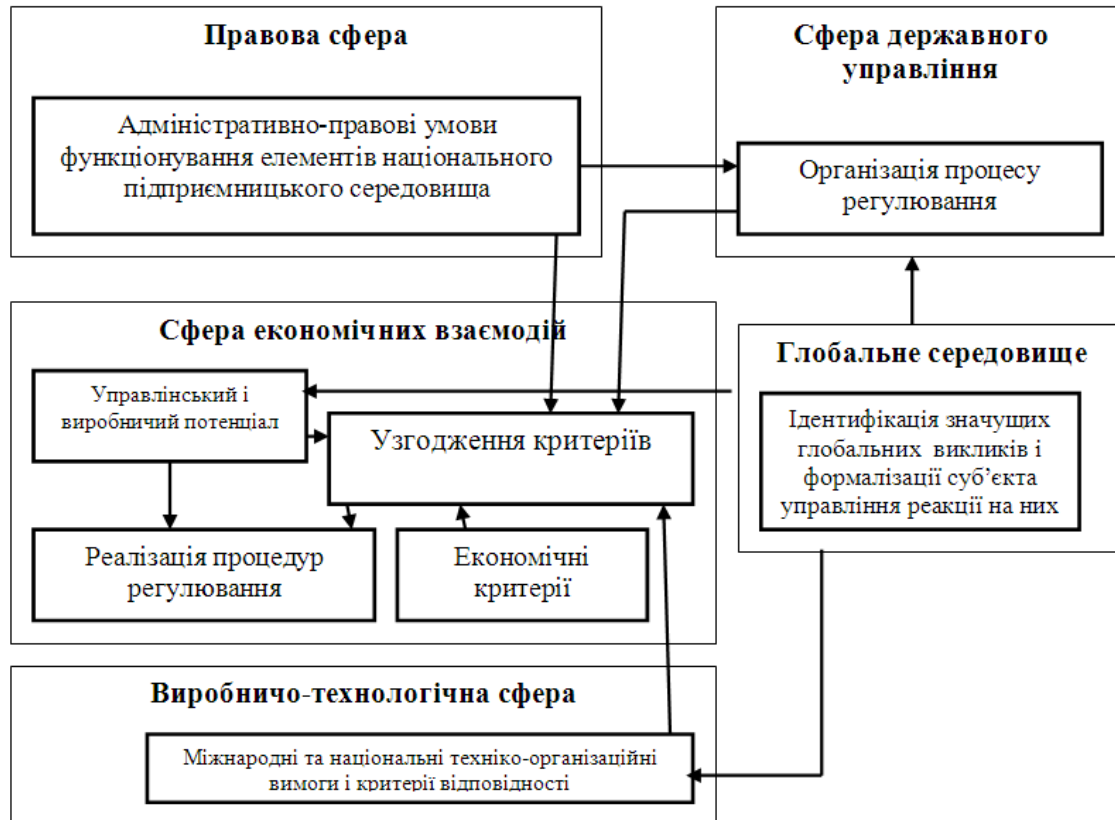

Рис. 2. Авторська розробка альтернативної концептуальної моделі механізму регулювання взаємодій у межах підприємницького середовища в умовах глобалізації

Основним управлінським ресурсом пропонованої концептуальної моделі організації процесів регулювання є використання конкурентних відносин у національній економічній системі. За своїм потенціалом цей вид являє собою природний, зрозумілий підприємцям і найбільш економічно стабільний ресурс, який, з одного боку, здатний впливати на ухвалення елементами національної економіки рішень, а з іншого – залишає свободу вибору суб'єктам підприємницького середовища (особливо – приватним) щодо напрямів їх розвитку, не зачіпаючи економічну самостійність, що відповідає принципам ринкової організації відтворювальних процесів.

Ідентифікація загроз і розробка пропозицій щодо формування критеріїв достатності функціонування регіональної економіки здійснюється і в підсистемі комерційних суб'єктів підприємницького середовища (далі – ПС)

(тобто на рівні кінцевого бенефіціара комерційних угод), і в державно-управлінській системі. Це забезпечує достатню гнучкість і своєчасність коригувань, необхідний рівень компетентності рішень.

У цій альтернативній КМ особливо варто звернути увагу на врахування технічних умов регулювання вітчизняних підприємств, під якими розуміється сукупність відносно легко спостережуваних і контрольованих вимог до кінцевої продукції (технічне регулювання), що стосуються як основного технологічного процесу на конкретному підприємстві, так і застосовуваних технічних засобів, технологічних прийомів та організації роботи систем, що зменшують міжнародну конкурентоспроможність української продукції через невідповідність (або неузгодженість) з міжнародними технічними стандартами (у сфері стандартизації та сертифіка-

ції) та рекомендаціями стосовно охорони навколишнього середовища.

Наступним кроком обґрунтування КМ є уточнення властивостей цього механізму. КМ механізму управління розвитку систем включає дві взаємопов'язані частини, по-перше, "управління системою" і, по-друге, "управління факторами" та відображає їх взаємозв'язок у процесі вироблення управлінських рішень і економічної політики. Ця модель ілюструє системний підхід до управління факторами та вирішення стратегічних завдань розвитку сучасних економічних систем.

Процес розробки КМ механізму реалізується на основі сформульованих для неї організаційно-економічних умов застосування. Вони, у свою чергу, визначаються з урахуванням: існуючих підходів до створення механізмів відповідного типу; зовнішніх і внутрішніх факторів, що визначають характер і закономірності регулювання конкретних суспільно-економічних відносин у сферах і галузях бізнес-середовища; використання існуючої методологічної бази управління ресурсним забезпеченням складних соціально-економічних систем. Дієвість цієї моделі забезпечується дотриманням принципів: єдності, безперервності, гнучкості, точності. Кожен з них відображає сутність функцій управління факторами зовнішнього і внутрішнього середовища та розв'язання завдань щодо підвищення сприятливості для ведення бізнесу за умов вітчизняного ПС та інвестиційному клімату.

КМ КІМ структурно включає: суб'єктно-об'єктну і структурно-функціональну взаємодію її агентів у вигляді відповідних механізмів регулювання; єдність інтегральних та диференціальних цілей, методів, засобів, форм і результатів дії; блоки формування, інтеріоризації, моніторингу та корекції інституційних вимог у знову створюваних інститутах.

Складність і багатофункціональність процесу управління організаційно-економічними відносинами суб'єктів сучасного ПС визначають необхідність виділення комплексу організаційно-економічних умов розробки та реалізації комплексного механізму державного регулювання (далі – ДР) на базі нових організаційних форм і методів. Відповідно до однієї з моделей системного дослідження механізмів державного галузевого управління [4, с. 274–275], був здійснений аналіз факторів системного впливу національної економіки на розвиток підприємницького середовища (далі – РПС) за такими параметрами: межі системи (згідно з предметом дисертаційного дослідження), елементи системи, процеси системи, організаційна структура, функціональна структура та матеріал системи (з відповідним описом), результати наведе-

нено у таблиці відповідно до окремих характерних сфер аналізу предмета нашого дослідження. Варто зауважити, що окремі фактори здійснюють вплив у різних сферах.

Таким чином, визначені склад і сутність факторів, що формують кожну групу, дали змогу стверджувати, що КІМ ДР РПС в умовах глобалізації має бути сукупністю конкретних механізмів, методів та інструментів організаційно-економічного, нормативно-правового, соціального та інформаційного забезпечення. За їх допомоги реалізується безперервна послідовність обґрунтованих впливів органів державної влади на об'єкти і процеси ресурсного забезпечення за допомогою інструментарію, що призводить до їх удосконалення, яке виражається у зростанні кількості джерел та їх обсягів, якісному покращенні їх структури і технології використання, підвищенні адаптивних властивостей системи ДР до факторів зовнішнього і внутрішнього середовища.

Наукове обґрунтування КМ КІМ вимагає виділення (наприклад, за критеріями однорідності і функціональності) та опису принципово важливих складових КІМ – тобто функціональних механізмів. Кожен такий механізм має свою природу: економічну, організаційну, мотиваційну, адміністративно-правову, соціальну та ін. У широкому значенні узгодження механізмів регулювання в рамках КІМ за всіма його рівнями – це поєднання централізованого планового керівництва з ініціативною функціональних ланок. Воно має "...забезпечити оцінку й стимулювання діяльності будь-якої функціональної ланки і робітника за кінцевими, соціально-економічними результатами, за їх відповідність суспільним потребам та інтересам. При цьому разом із можливостями такого маневру визначається і реальна міра відповідальності відповідних ланок" [1, с. 24–25].

Зважаючи на значну складність і взаємозалученість елементів будь-якої системи ДР, дуже важко виділити певні "чисті" (наприклад, за функціональною ознакою) механізми ДР, які були б лише економічними або тільки організаційними. Це підтверджує практика господарювання в умовах глобалізації і у великому корпоративному секторі [3], і у системі стратегічного управління ВНЗ.

Спосіб регулювального впливу держави на РПС визначає п'ять типів ("контурів") механізмів регулювання: адміністративно-правовий, організаційно-економічний, інформаційний, мотиваційний і соціально-виховний. У зв'язку із цим необхідно зробити такі зауваження. Принципи структурного формування та особливості існування кожного з них зумовлюються тими проблемами, які виникають у ПС та щодо розв'язання яких у органів державної влади є конституційні повноваження. Кожен з таких

механізмів структурно може складатися із ба-
гатьох інших функціональних механізмів.

Таблиця

Системне представлення національної економіки з точки зору формування механізмів державного регулювання розвитку підприємницького середовища

Складові	Фактори оцінювання складових системи (характеристика складових)	
	Опис складових системи	Відкритість національної економіки; чисельність вітчизняних суб'єктів господарювання в межах України; кількість філій (представництв, дочірніх підприємств) іноземних суб'єктів господарювання в Україні; ресурсне забезпечення (кошти державного і місцевих бюджетів, ділова інфраструктура); укладність економіки. Інтегральні показники розвитку економіки в Україні; регіональна і міжнародна спеціалізація праці
Мехі системи	Обмежуються сферою впливу держави на процеси, що відбуваються в системі, через політичні, економічні, технологічні, соціальні, управлінські та інші обмеження, які справляють вагомий вплив на поведінку системи з точки зору предмета дослідження	
Елементи системи	1) вітчизняні суб'єкти господарювання; 2) іноземні суб'єкти господарювання в Україні; 3) вітчизняні органи законодавчої та виконавчої влади; 4) преса і громадські організації; 5) сукупність відносин з приводу здійснення статутних функцій у сфері господарської діяльності	Ступінь галузевої конкуренції в країні; ступінь міжнародної галузевої конкуренції; суспільна думка, що вже існує щодо РПС в Україні; суспільна думка, що буде сформована щодо РПС в Україні, прогнози зарубіжних аналітиків; потенціал зростання вітчизняних ринків; коливання в інвестиційній активності бізнесу; доступність і вартість банківських кредитів; розмір отримованого прибутку; структура і динаміка ВВП; законодавче оформлення та встановлення цілей політики; організаційно-інституційний механізм державного регулювання РПС; результативність соціально-економічної політики; розвиненість фінансових ринків; ступінь ризикованості інвестицій
Процеси системи	Визначають рівень конкурентоспроможності економіки, легкість ведення бізнесу, легкість інвестування	Модернізація і реформування економіки; ефективність ринку праці; технологічна підготовленість факторів виробництва; структура і пріоритети в державних видатках; корпоративний лобізм; регулювання патентно-ліцензійної діяльності; структура бюджетів і видатків домогосподарств; ставлення населення до трудової міграції; захист прав людини, захист приватної власності; захист прав інвестора
Організаційна структура	Визначає спрямованість інституційного забезпечення процесів РПС в країні	Залучення більшої кількості громадян до заняття підприємницькою діяльністю; прозорість прийняття рішень органами влади; інтеграція держави у міжнародні економічні союзи; інтеграція регіонів у транснаціональні програми; корпоративна соціальна відповідальність; налагодження політичного діалогу між владою і бізнесом; впливовість бізнес-асоціацій і профспілок; ступінь розповсюдження інформаційних технологій; адаптація українського законодавства до стандартів ЄС; рівень реформованості податкового законодавства
Функціональна структура	Визначає та узгоджує цілі і завдання розвитку й державного регулювання, функції і повноваження елементів державного організаційно-інституційного механізму регулювання	Взаємодія місцевих органів державної влади з органами місцевого самоврядування; узгодженість повноважень та функцій між органами влади; залученість до розробки і впровадження політики бізнес-асоціацій, професійних спілок, саморегулювальних організацій
Матеріал системи	Економічний, виробничий, сировинно-ресурсний, інтелектуальний потенціали країни	Ступінь розвиненості факторів виробництва; ступінь доступності для бізнесу факторів виробництва належної якості; пануючий тип суспільної свідомості щодо підприємництва; освітньо-кваліфікаційний потенціал населення; науково-інноваційний потенціал; забезпеченість сучасною технікою; сировинно-ресурсний потенціал

На підставі проведених автором попередніх наукових пошуків на рис. 3 подається систематизація таких складових механізмів, які формують КІМ ДР, за двома ознаками:

1) регулювання умов отримання доходу і
2) регулювання величини доходу, що отримується комерційними суб'єктами ПС. Розглянемо їх детальніше.

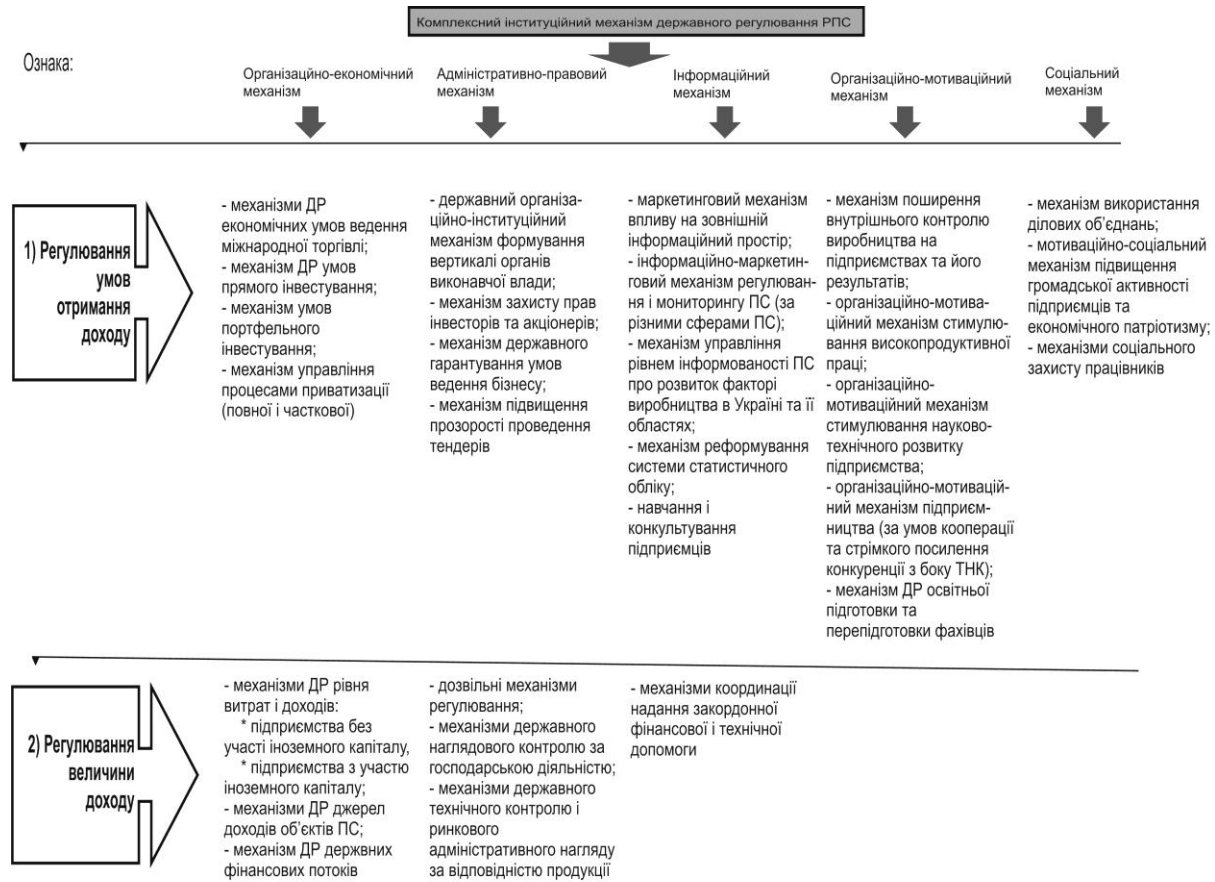

Рис. 3. Структурні складові комплексного інституційного механізму державного регулювання розвитку підприємницького середовища в умовах глобалізації

У складі організаційно-економічного механізму, який структурно входить до КІМ ДР можна виділити такі ключові елементи, навколо яких формуються ієрархічно нижчі механізми регулювання, а саме: бюджетне фінансування, державне управління власністю, державне регулювання та контроль, конкуренція та ціноутворення, тарифне і нетарифне регулювання зовнішньої торгівлі, регулювання доходів і витрат підприємств (через інструменти податкової, амортизаційної політики) тощо.

Основними завданнями цього механізму є: 1) залучення позабюджетних джерел фінансування; 2) створення дієвого механізму управління власністю; 3) посилення координуючої і захисної ролі певних органів влади (на відповідному рівні і за функціоналом) у формуванні та раціональному використанні фінансових ресурсів галузі; 4) економічна підтримка державних чи критично важливих для усієї галузі приватних підприємств, але соціально значущими є й інші завдання.

Економічна спрямованість цього типу механізмів ДР безпосередньо зумовлена

матеріальними інтересами людей, соціальних груп і суспільства з відповідним способом впливу на ці інтереси – головним чином, шляхом економічного регулювання рівня задоволення матеріальних потреб через ціни, прибутки, економічні нормативи.

Структура державних органів регулювання РПС зазвичай об'єктивно і дуже поступово (і повільно) змінюється відповідно до перетворень, що тривають ззовні, і внутрішніх змін у самому ПС, у тому числі і під впливом організаційно-економічного механізму ДР. Розглядаючи організаційну структуру КІМ, необхідно виділити такі групи складових, як організаційно-структурні, організаційно-адміністративні й організаційно-інформаційні. Організаційно-структурна складова КІМ включає в себе: виділення пріоритетів діяльності, посилення організаційного потенціалу, взаємодію суб'єктів розвитку; організаційно-адміністративна – включає стандартизацію, сертифікацію, ліцензування та акредитацію; а організаційно-інформаційна – забезпечує організацію пос-

тачання інформацією, механізм поширення нововведень, механізм експертно-аналітичного забезпечення маркетинговою інформацією та ін.

KIM ДР відноситься до класу цілеорієнтованих систем. У силу цього положення важлива роль у його складі належить організаційно-мотиваційним механізмам ДР. Це положення передбачає непасивну позицію суб'єкта ПС і вимагає відповідної його реакції на зміну ситуації. Отже, організаційно-мотиваційний механізм ДР можна розглядати як упорядковану сукупність мотивів досягнення поставленої мети. Його структура описується такими його складовими, як: мотивації до соціально відповідальної поведінки, мотивації до випереджаючої конкурентоспроможності, мотивації праці; мотивації господарювання та підприємництва і особливо – інноваційного підприємництва та ін. При формуванні організаційно-мотиваційного механізму необхідно враховувати таке:

1) вихідним для визначення структури організаційно-мотиваційного механізму є виявлення мотиваційно значущої системи цілей компанії, галузі, регіону, суб'єкта господарювання і спеціаліста;

2) різноманітність умов діяльності та її суб'єктів призводить до необхідності формувати специфічний мотиваційний механізм при вирішенні будь-якої проблеми;

3) цей механізм має властивість раціональної цілісності та відособленості його елементів, тобто зміна одного з них вимагає зміни іншого (інших);

4) організаційно-мотиваційний механізм включає в себе елементи з різною тривалістю їх життєвого циклу для забезпечення стійкості і динамічності розвитку шляхом заміни найбільш рухомих елементів.

Адміністративно-правовий механізм у KIM РПС покликаний здійснювати регулювання правовідносин між суб'єктами РПС. Особливо варто виділити такі його складові чи групи правових норм, котрі регулюють:

1) способи дій вітчизняних державних корпорацій – суб'єктів ПС (внутрішня організаційно-економічна діяльність) і процеси їх організації (створення, реорганізація, ліквідація);

2) господарські процеси та умови технічної відповідності;

3) господарські і цивільні правовідносини між суб'єктами господарювання;

4) правовідносини при судовому розгляді спорів між суб'єктами господарювання та іншими суб'єктами при здійсненні своєї статутної діяльності.

Сучасні і модернізовані інформаційні механізми слугують інструментами і стратегічних комунікацій органів влади з цільовими аудиторіями (особливо – іноземних стратегічних інвесторів), і оцінювання результативності діяльності вітчизняних і зарубіжних суб'єктів ПС та ефективності української

регуляторної політики щодо їх підтримання і регулювання. Інформаційний механізм у процесі державного регулювання РПС правомірно розглядати як багатошаровий фільтр “механізму сприйняття” активної системи комунікацій, який забезпечує перетворення даних в інформацію належної якості і кількості, тобто як фільтр системи в цілому. Такий підхід до системи інформації приваблює тим, що він дає змогу становити в критерій ефективності інформаційного механізму – мінімальний рівень усіх видів шуму – фізичного, семантичного і прагматичного, і поряд з цим визначити, які елементи мають міститися в інформаційному механізмі, щоб він забезпечував задовільні значення цього критерію.

Ці механізми (організаційно-економічний, адміністративно-правовий, організаційно-мотиваційний) одночасно є, певною мірою, соціальними. По-перше, вони мають враховувати соціальні фактори, соціальне значення прийнятих і реалізованих рішень; по-друге, організаційно-розпорядчі, правові та економічні впливи поєднуються із соціальними впливами. Так, склад кадрів, їх підготовка, перепідготовка і підвищення кваліфікації мають велике соціальне значення. Головна мета соціального механізму ДР РПС – це, насамперед, посилення економічного патріотизму за умов зростаючої глобальної конкуренції. Водночас це стимулювання соціальної згуртованості підприємців навколо окремих спільних цілей (наприклад, у вигляді роботи асоціацій), мобілізація невикористаного інтелектуального потенціалу українських робітників, посилення їхнього рівня соціальної захищеності і ринкової конкурентоспроможності. А структура цього соціального механізму ДР РПС включає в себе: 1) механізми постійного підвищення кваліфікації підприємців і працівників; 2) механізми підвищення громадської активності підприємців та економічного патріотизму; 3) механізм соціального захисту працівників та ін.

Цільова спрямованість KIM полягає у такому:

- практична реалізація механізму покликана підвищити системну цілісність організаційно-економічного простору внутрішнього середовища ПС з метою регулювання;
- діяльність органів влади в рамках комплексного інституційного механізму реалізується в орієнтації на результат і згідно з їхнім статусом як центрів відповідальності;
- суб'єкти ПС самостійно організовують і реалізують свою господарську діяльність;
- KIM являє собою засіб запровадження організаційних, економічних, правових і адміністративних методів регулювання, які забезпечують координацію і регулювання інтересів держави та інтересів ін-

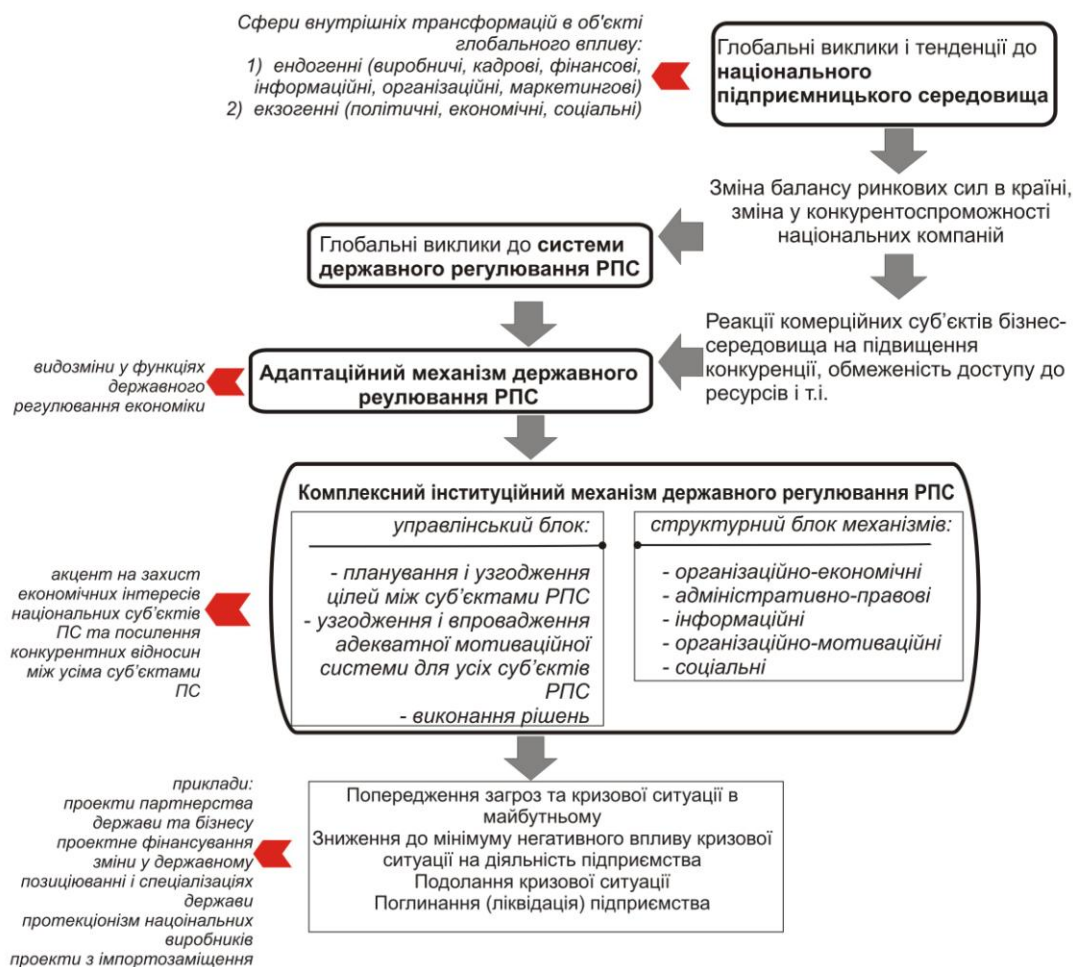

Рис. 4. Логічна схема концептуальної моделі функціонування комплексного інституційного механізму ДР РПС за умов глобалізації (авторська розробка)

IV. Висновки

Запровадження запропонованої концептуальної моделі комплексного інституційного механізму ДР і в національних, і в регіональних соціально-економічних системах обумовлює необхідність вирішення ряду завдань: опис алгоритмів роботи для кожного конкретного механізму та складових, які його формують. Усе це в сукупності здатне посилити узгодженість дій різних елементів; адаптацію процедур узгодження різних критеріїв, формування різних організаційних елементів, визначення та розподіл їх функціонального навантаження залежно від пріоритетності державних цілей і наявних фінансово-організаційних ресурсів.

Перспективи подальших досліджень пов'язуються з вивченням конкретних механізмів і виділенням найбільш дієвих з них у практиці державного регулювання невирішених інституційних проблем, зокрема, у сфері надзвичайно важливого для України державно-приватного партнерства.

Література

1. Арістова І.В. Державна інформаційна політика : організаційно-правові аспекти: монографія / І.В. Арістова ; [за заг. ред. О.М. Бандуркина]. – Х. : Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. – 368 с.
2. Зиннатуллина О.Ф. Институциональный механизм регулирования интеграционных процессов в торговле / О.Ф. Зиннатуллина // Известия Российского государственного педагогического университета имени А.И. Герцена. Аспирантские тетради. – СПб., 2007. – № 17 (43). – Ч. 1 : Общественные и гуманитарные науки. – С. 126–128.
3. Корпоративне управління : підручник для студ. ВНЗ / [Т.Л. Мостенська, В.О. Новак, М.Г. Луцький, Ю.Г. Симоненко]. – К. : Каравелла, 2008. – 384 с.
4. Суходоля О. Системний аналіз управління процесами формування енергоефективної економіки / О.М. Суходоля // Вісник НАДУ. – 2005. – № 3. – С. 271–281.